

הרב עוזי קלכהיים

הראי"ה קוק — מגד ירחים לחודש שבט

א. נטיעת אילנות — כאתחלתא דגאולה

מטעי עצי פרי על אדמת קודש,

יפריחו תקוות דורים. (שנת תרע"ב)

ותטענו בגבולנו

חיבת ישראל לארצו, יצוקה על גבי יסודות נפשיים שמתחילת היצירה, מתפשטת על פני דורות כמהי גאולה וחוכי ישועה, באה לכלל ביטוי-באמצעות הנטיעה.

עמל האדם בהכשרת הקרקע, לעובדה ולשומרה ולהוציא את פירותה, זוהי נקודת האחיזה של האדם באדמה, ועונה הארץ לעומתו ביבולה, בשפע תנובתה-כתשובה למשאלות ליבו. הנטיעה ופירותיה מהווים את חוליית החיבור בין שני הצדדים, המתאחדים יחדיו במעגל היצירה המשותף. התלישות מן הקרקע מערערת את יסודות הקיום של האדם. "אדם שאין לו קרקע אינו אדם (יבמות סג ע"א)" — וכן ניתן לומר בהרחבת הלשון: "עם שאין לו קרקע — אינו עם". אמנם ישראל ברוב תולדות חייו הראה כיצד אפשר להתקיים גם ללא קרקע, ללא בסיס חומרי המעמיד את קיומו ככל שוכני בתי חומר. יש לדעת שמצב זה אינו נורמאלי, זה תרגיל אקרובטי של "עמידה על הראש" — שיש לקבלו כתופעה ארעית. ואילו השיבה לארץ — היא חזרה למקום הטבעי המיועד לישראל מראשית הבריאה.

* הראי"ה קוק זצ"ל פרסם בלוח ארץ הצבי שיצא לאור ביפו, שלושה מחזורי פתגמים לחודשי השנה. בשנים תרע"א, תרע"ב, תרע"ד. הרב עוזי קלכהיים זצ"ל כתב ביאור לפתגמים אלה וקראם: באר מגד ירחים, על בסיס הפסוק בברכת משה ליוסף: "וממגד תבואת שמש וממגד גרש ירחים" (דברים לג, יד). להלן ביאור פתגמי חודש שבט. הפתגם לשנת תרע"ב, פורסם בגירסא ראשונה בספר: אבי הנחל — לזכרו של אהרל"ה בן יעקב, הוצאת המשפחה, החברים וישיבת כרם ביבנה, תשל"ד, עמ' 103-107. הפתגם לשנת תרע"ד פורסם בגירסא ראשונה: קובץ הראי"ה — שלושים שנה לפטירת הראי"ה קוק, (עורך: יצחק רפאל), ירושלים: מוסד הרב קוק, תשכ"ו, עמ' קצו-קצז.

הרב עוזי קלכהיים

נלך בדרך אבות, נתבונן במעשיהם, שהם בבחינת סימן לבנים. נכיר את שורשי הנטיעה ולהיכן נופה נוטה.

בעקבות קריאת האלוקים, נוטש אברהם את מולדתו והולך לארץ לא נודעת, "אל הארץ אשר אראך". הוא מועתק מארצו על מנת למצוא מקום בו תגמר השלמתו, "וישוב פרדסי אחר שהיה מדברי"¹. מעניין הוא סימן ההיכר להבחנת הארץ הנכספת: "בשעה שהיה אברהם מהלך בארם נהריים ובארם נחור, ראה אותם אוכלים ושותים ופוחזים, אמר: הלוואי לא יהא לי חלק בארץ הזאת. וכיון שהגיע לסולמה של צור, ראה אותם עסוקים בניכוש בשעת ניכוש, בעידור בשעת עידור, אמר: "הלוואי יהא חלקי בארץ הזאת"².

מראה האנשים העוסקים בישובו של עולם, בניכוש, בעידור הארץ הנעבדת, הפוריה — ריתק אותו דווקא לרגבי אדמה אלו. על רקע זה ניתן להסביר ולראות באור חדש את נטיעת האשל. לאחר שהלך בה לאורכה ולרוחבה, הכיר בה את נחלתו המיועדת, ועשה בה כבתוך שלו, בהליכה הכין את הדרך לקנותה לבניו³, בפעולת הנטיעה נעץ יתד ראשון לקביעות הישיבה בה, בצורה זו נתן את תשובתו לחן המקום ויושביו, ונהיה שותף ביצירה עוד בטרם זכה להיות אדון הארץ בצורה מושלמת.

יצחק מבטא שלב נוסף ביתר תוקף, את דבקותנו לארץ בכל המצבים והתנאים. הוא נצטווה להשאר בארץ בשנת רעבון, "שכון בארץ!" "הוי נוטע, הוי זורע, הוי נציב"⁴. בצו זה של "שכון בארץ" נוצר קשר בל ינתק בין יצחק לארץ. ומכאן הסמל לדורות, לזרע יצחק, להאחז בחבל נחלתם — גם כשאמצעי הקיום דלים וקשים. יעקב מבטא בעלות גמורה — על ידי הקנין, "ויקן את חלקת השדה"⁵. האבות קשרו את גורלם עם הקרקע וגידוליה.

חכמינו מעמיקים ורואים בנטיעה הליכה בדרכי ה'. כשם שנטע ה' אילנות גן עדן, כביטוי לקשר לעולם הארצי, כן נצטוו ישראל בכניסתם לארץ להתחיל בנטיעה, כצעד ראשון, המביע את אחיזתם בה. וכך הם דברי המדרש: "אחרי ה' תלכו ובו תדבקון, וכי אפשר לבשר-ודם לעלות לשמים ולהדבק בשכינה... אלא מתחילת ברייתו של עולם לא נתעסק הקב"ה אלא

1. כוזרי ב, יד
2. בראשית רבה לט, ח.
3. עיין רמב"ן בראשית יג, יז.
4. בראשית-רבה סד, ג.
5. בראשית לג, יט. ועיין בדבריו הנפלאים של ר"א אבן-עזרא "והזכיר זה הכתוב להודיע כי מעלה גדולה יש לארץ-ישראל, ומי שיש לו חלק בה, חשוב כחלק עולם-הבא".

במטע תחלה, הדא הוא דכתיב: ויטע אלוקים גן בעדן, אף אתם כשתיכנסו לארץ — לא תעסקו אלא במטע תחילה, הדא הוא דכתיב: כי תבואו אל הארץ ונטעתם⁶.

הארץ בחורבנה

עם היציאה לגלות — נפסק מעגל היצירה, הארץ נעזבה לשממה, וישראל נתלשו ממקומם, עד לעת קץ שיחונן ה' את ישראל — וישיבם לאדמתם. בתקופה זו נגזר על הארץ שלא תזרע ולא תצמיח. מצב זה ממחיש את הניתוק ההדדי ביניהם, שאין מקום לנטיעה להניב את פירותיה, כל זמן שגולים ישראל משולחן אביהם.

על רקע זה נבין את קריאתו של רבי זירא: "בוא וראה כמה היא חצופה ארץ-ישראל שעדיין עושה פירות!"⁷ רבי זירא ראה בתופעה זו עזות, חוצפה. כיצד מסוגלת הארץ לתת פירותיה מבלי בניה? היאך יכולים זרים ליהנות מיבולה? והמדרש משיב: "מפני שמהפכין באדמתה", או "מפני שמזבלין אותה". כביכול אונסים את הארץ על-ידי זיבול ועיבוד שתוציא את תנובתה, אבל בדרך הטבעית נסכרו מעינותיה — ולא תתן פירותיה. וכן רבי יהושע בן לוי כשנקלע לגבלא וראה אשכולות גדלים בין הגפנים וחשב שהם עגלים, לאחר שהתברר לו שהם אשכולות הגפן, הזדעק וקרא: "ארץ, ארץ, הכניסי פירותיך! למי את מוציאה פירותיך, לערבים הללו שעמדו עלינו בחטאתינו"⁸. הוא לא השלים עם העובדה שהארץ נותנת יבולה בעין יפה לזרים, לאלו שזכו בה מפני חטאתינו, ראה בכך בגידה וסילוף בתפקיד הארץ, וצוה עליה: הכניסי פירותיך!

תופעה כאובה זו של נתינת הפירות לזרים קיבלה הארה חדשה על-ידי הרמב"ן. בעומדו על חורבות ירושלים חיבר קינה גדולה על חורבן הארץ וגלות העם, ובין השאר כתב:

דימיתוך הורתי ליולדת שמת בנה בחיקה,

והחלב בשדיה למכאובים,

ותיניק את גורי הכלבים.⁹

6. ויקרא-רבה כה, ג.

7. איכה-רבה פתיחתא, לד.

8. כתובות קיב ע"א.

9. כתבי הרמב"ן, הוצאת מוסד הרב קוק, חלק א, עמוד תכח.

הרב עוזי קלכהיים

ארץ זבת חלב ודבש, שנועדה לתת תנובתה בשפע, אינה מסוגלת לאצור בקרבה את הטוב. היא משולה ליולדת הסובלת ומתייסרת כשנאגר החלב בקרבה — ועל-מנת לשכך כאביה, היא מוכנה בשעת הדחק לתיתו לגורי הכלבים. הרמב"ן ראה את האויבים — ככלבים הנהנים מטוב הארץ, כשבניה גלו ממנה, הם מנצלים את ההזדמנות שאין מי שיזכה בטוב — והוא נמסר לזרים. ולמרות כל זה, אף כשהגויים ניסו להאחז בה, עדיין מצפה הארץ לבניה:

ואם כל זה מאסו בך עוגבים,

ושממו עליך אויבים...

ורבה העזובה בקרב הארץ השמנה והרחבה,

כי הם אינם הגונים לך,

וגם את אינך ראויה להם, מהמונם,

ולא מהמהם ולא נח בהם.⁹

בעובדה זו שהארץ נשארה שוממת — ראה אות ובשורה לגלויות ישראל. וכך כתב בפירושו על התורה: "ושממו עליה אויביכם — זוהי בשורה טובה מבשרת לכל הגלויות שאין ארצנו מקבלת את אויבנו, וגם זו ראייה גדולה והבטחה לנו, כי לא תמצא בכל הישוב ארץ אשר היא טובה ורחבה ואשר היתה נושבת מעולם, והיא חרבה כמורה, כי מאז יצאנו ממנה, לא קיבלה אומה ולשון, וכולם משתדלים להושיבה ואין לאל ידם".¹⁰

קץ מגולה

מכאן אנו מתקרבים להבין את הסימן שנתן רבי אבא לקץ הגלות. לאחר הדיון הארוך בין רבי יהושע ורבי אליעזר, כיצד תופיע הגאולה ובמה היא תלויה, — האם בתשובה ובמעשים טובים או ברצון גבוה, — מסיים רבי אבא את המחלוקת בהגדרה ברורה: "ואמר רבי אבא: אין לך קץ מגולה מזה, שנאמר: "ואתם הרי ישראל ענפיכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל כי קרבו לבוא". (סנהדרין צז ע"ב — צח ע"א). הוא ראה בכך סימן גלוי וברור לסיום הגלות. לאחר שנים של ניתוק בין הארץ לבניה — הרי תנובת הארץ, המתגלה בנתינת הפירות, זוהי התעוררות שלאחר תרדמת הגלות. הניצנים הראשונים מבטאים את תחילתה של תקופת התחיה לעצמות היבשות.

10. רמב"ן ויקרא כו, טז.

כאן אין אנו נתפסים לחישובי קץ נסתרים שבינת אנוש אינה מסוגלת לרדת לעומקו, כאן רואות העיניים בשוב ה' שיבת עמו. והמפגש החדש בין הארץ לבנים מתחיל לרקום בשר וגידים, זהו ביטוי לעידן חדש, ובשורה לכל גלויות ישראל על פעמי המשיח. ועל כך מנמקים חכמינו את קדימת "ברכת השנים" — העוסקת ביבול הארץ, כשלב שלפני "תקע בשופר גדול לחירותנו", כי כך הוא תהליך הגאולה.

בדרך זו נבין את תפילתו וצפייתו של אחד מיחידי הדורות, הגאון רבי אליהו מוילנא, שזירז את תלמידיו לעלות לארץ ולחדש את היישוב בה:

יזכני ה' יתברך לנטוע במו ידי עצי פרי בסביבות ירושלים,
לקיים 'כי תבואו אל הארץ ונטעתם', בסוד קץ המגולה".

הגאון הכיר את המהלכים הפנימיים של כנסת-ישראל, ידע שהגיע הזמן לחזרת שכינה לציון, ועת פקודה לישראל באה. את ממשותה של האתחלתא-דגאולה יש לקיים בנטיעת אילנות, ואת שאיפתו הכמוסה להיות שותף פעיל במעשה יצירה זה, רצה להמחיש בנטיעה, שהיא בסוד קץ המגולה, אלא שלא זכה לזאת.

שנים רבות לאחר מכן, התרחב הישוב, ומשאלות הלב שהיו בחזון רוחו של הגאון הפכו למציאות ממשית. הקץ המגולה — עשה כברת דרך — וארץ ישראל החלה לתת פריה בעין יפה. ועמד תלמיד תלמידו — חניך ישיבת וולוז'ין, מרן הרב קוק זצ"ל, וניסח עניין זה בצורה מוחשית יותר, בהתאם להתקדמות פעמי הגאולה. בראותו את החזון המתגשם על אדמת ארצנו כתב בפתגם של חודש שבט: "מטעי עצי פרי על אדמת הקודש יפריחו תקוות דור דורים".

דור דורים — הוא דורו של המשיח. בדיון על משך תקופת משיח, מביא רבי ראייה שאותה תקופה תמשך שלושה דורות, מן הפסוק: יראוך עם שמש ולפני ירח **דור דורים**". בזמנו של הרב קוק זצ"ל — מטעי עצי פרי היו לחזון גלוי, — אלא שלא רבים ראו בכך את הסימנים דתחלתא, והיה צורך להשריש בלבבות שאכן ביאה שלישיית החלה, עצי פרי באדמת קודש, מפריחים בלבבות את תקוות דור דורים, את אמונת המשיח שפעמיו קרבים והולכים ככל שתוסיף ארץ-ישראל להניב פירותיה. המפגש בין העם והארץ נותן אותותיו בתנובת הארץ. ברכת הארץ היא ביטוי מוחשי להתחדשות היצירה והנטיעה כבימי קדם. ודברי הנביא מתגשמים וניצבים לעינינו במלוא הדרם:

"והארץ הנשמה תעבד,

תחת אשר היתה לשממה לעיני כל-עובר.

הרב עוזי קלכהיים

ואמרו: הארץ הלזו הנשמה — היתה כגן-עדן,
והערים החרבות והנשמות והנהרסות — בצורות ישבו.
וידעו הגויים אשר ישארו סביבותיכם,
כי אני ה' בניתי הנהרסות, נטעתי הנשמה,
אני ה' דברתי ועשיתי".

ב. תיקון העולם

חשק נטיעת אילנות

נובע מחפץ הטבת הדורות הבאים,

המובלט בתקפו בעץ החרוב. (שנת תרע"ד)

"חשק נטיעת האילנות", שמחת היצירה בנטיעת עצי מאכל, נובעת על-פי רוב מעולם החומר. "החשק" קשור לעולם החושים, 'כי טוב העץ למאכל וכי תאווה הוא לעינים' (בראשית ג, ו) והנוטע מתכוון להנאתו הוא, לזכות בפרי העץ למאכל, למלא תאות האכילה בפירות העץ. ברם, כיון שפעולה זו משכללת את העולם ומוציאה אותו מחורבנו, הרי בשורשה של פעולה זו יש קשר לכל ה"יש", השואף לעילוי ותיקון. לכן נובע חשק זה גם מ"חפץ הטבת הדורות הבאים". ה"חפץ" הוא אבי כל שאיפות האדם,¹¹ ממנו נובע ה"רצון" — המתפרט גם ל"רצונות" יותר פשוטים, קטנים וגסים, הקשורים לעולם החומר, כ"חשק", כ"תאווה", וכדומה.

אמנם, בנטיעת עץ החרוב, שאת פירותיו ישא לאחר "שבעים שנה", שהם תקופת חיי האדם, מתגלה חפץ זה בטהרתו. רק לשם "הטבת הדורות",

11. אורות הקדש חלק ב, התעלות העולם פרק כז: "ובמוסר החיים של האדם, אותו הרצון דוחפו תדיר. ובידו לישא עין להחפץ המוגמתי העומד ממעל לו, נזר אלוקיו על ראשו". ה"חפץ" מבטא את הצד המופשט שברצון. אין משתמשים ב"חפץ" לצרכים מעשים כמו: "אני חפץ בספר", אלא: "רוצה בספר". משמע ש"הרצון" למטה מה"חפץ", ו"החשק" למטה מ"הרצון", שימושו הרגיל לעניני תאווה. בבראשית לד, ה, בתחילה: "שכם בני חשקה נפשו בבתכם", אחר כך נצטרפו עוד חלקי נפש לענין זה, ונתעצם הדבר בלבו 'כיחפץ בבת יעקב'. בתחילה סתם הכתוב: 'בבתכם' אחר כך 'בת יעקב', מפני עצם מעלתה שהיא בת יעקב.

כתשובת הזקן לחוני המעגל: "אני מצאתי את העולם בחרובים, וכשם שנטעו אבותי בשבילי, כך אטע אני לבני" (תענית כג ע"א).

יסוד ה"ערלה" בעצי מאכל, בא מפני "חשק" זה, מפני שהנוטע התכוון רק להנאתו החומרית במילוי כרסו, והראיה – "הנוטע אילן מאכל ודעתו עליו שיהיה סייג לגינה, או שנטעו לקורות האילן ולא לפירותיו, הרי זה פטור מן הערלה" (רמב"ם הל' מעשר שני י, ב). בקשת ההנאה הפרטית לשם אכילה היא אשר גורמת לערלה עד שנה רביעית. בשנה הרביעית אדם מעלה את הפירות לירושלים ואוכל אותם שם בקדושה, ואז הפירות הם קודש הלולים. במקום זה, מתעלית אכילתו לא רק לשם בנין 'גופו הפרטי' אלא "שהוא מניח בזה אבן אחת בבנין העולם היותר כללי והיותר קדוש ונשגב".¹² אחר-כך מותרים הפירות באכילה בכל מקום, לאחר שעלתה אכילתו מפניה פרטית למגמה כללית.

כעין זה פירש הרב קוק זצ"ל לענין ערלת אדם:

היא אוטמת את נביעתה של תשוקת החיים ממקור הכל, ומטה אותה לצד החלקיות והפרטיות המנותקת ממקור הכל, ואנו נכנסים לברית קודש, שעל-ידו מתגלה הציביון של המשכת החיים לדורות, בתכונה הקשורה ליסוד הכל (עולת ראייה א עמ' שצז).

יסוד הסרת הערלה היא עליית חפץ החיים למידה העליונה המגמתית. (אורות הקדש חלק ב החיות העולמית).

סילוק הערלה הוא תיקון להנאה הפרטית והחלקית, והתקשרות ל"המשכת הדורות הבאים". לכן בעץ החרוב, שאין כאן הנאה פרטית, מתגלה "חפץ הטבת הדורות הבאים" ב"טהרתו" במילואו, ללא כל פניה חלקית. לא במקרה מסמל עץ החרוב את ההסתפקות במועט ואת שלילת חיי המותרות שבהנאת הגוף,¹³ כי משעת נטיעתו היתה כאן נטיעה אידיאלית. תיקון העולם השלם יבוא כשיתעלה האדם מ"חשק" פרטי – ל"חפץ" הטבת הדורות. ממגמה אנוכית-פרטית לשאיפה כללית מאוחדת.

12. עולת ראייה א עמ' שסה; עין איה ברכות פרק ז סעיף לא.

13. "וחנינא בני די לו בקב חרובין מערב שבת לערב שבת" (ברכות יז ע"ב).

הרב עוזי קלכהיים

עולם תוהו עומד הוא לפנינו, כל זמן שאין אנחנו מגיעים לידי התיקון העליון של אחדותם של כל זרמי החיים וכל הנטיות השונות אשר להם. כל זמן שכל אחד מתנשא לומר, אני אמלך ואני ואפסי עוד, אין שלום בעצמנו, ואין שם ד' מופיע עלינו, שמה גופיה דאקריה שלום, אשר אור האמת רק ממנו ועל-ידו מופיע. (אורות הקדש חלק ב התעלות העולם פרק לט).